

Panemunėlio kredito kooperacijos istorijos bruožai (1924–1949)

Vladas Terleckas

Kol kas ši tema nebuvo tyrinėta. Straipsnyje pagal pirminius fragmentiškus šaltinius (archyvinę medžiagą ir oficialius statistikos leidinius) mėginama nubrėžti Panemunėlio kredito kooperacijos praeities kontūrus, išryškinti jos svarbą, raidos tendencijas, įvardyti buvusius jos vadovus ir taip prikelti juos iš užmaršties.

Straipsnis paremtas Lietuvos Respublikos Finansų ministerijos statistinio leidinio „Lietuvos kooperacija“ duomenimis, Lietuvos centriniam valstybės archyve saugoma kai kurių metų Panemunėlio SKD respublikinės kontoros archyvine medžiaga (f. R 364). Įvairiapusiškiau atskleisti šios draugijos veiklos panoramą ap sunkino tai, kad nėra išlikusios jos narių susirinkimų, valdybos ir tarybos posėdžių protokolų, kitos pirminės medžiagos.

Prieš pradėdami nagrinėti kredito kooperaciją, trumpai susipažinsime su pirmosiomis Panemunėlyje veikusiomis įstaigomis. Viena tokių iš svarbiausių buvo grūdų sandėlis (*magazinas*). Remiantis išlikusio Panemunėlio valstiečių skundo Vilniaus generalgubernatoriui tekstu¹, galima drąsiai teigti, jog ten grūdų sandėlis atsirado ne vėliau kaip XIX a. šeštajame dešimtmetyje. Beje, Lietuvoje pirmieji grūdų sandėliai pradėti steigti XVIII a. pabaigoje. Grūdų sandėlį (*magaziną*) galima apibūdinti kaip kaimo bendruomenės sandėlį, į kurį pagal nustatytas normas supilti grūdai nederliaus metais buvo skolinami valstiečiams maitintis ir laukams apsėti. Nuo 1842 m. sandėlyje per 8 metus turėjo būti sukaupta kiekvienai revizinei „sielai“ po 1 ketvirtį rugių ar kviečių ir po 0,5 ketvirčio (ketvirtis, arba bėrtainis, tūrio vienetas lygus 1/4 lietuviškos statinės, arba 101–102 l) avižų ar miežių. Kasmet kiekvienas dvaro valstietis, dvarininkas, laisvasis žmogus, vienkiemininkas, žydas turėjo į sandėlį supilti po 8 gorčius (tūrio vienetas lygus 2,82–3 l) rugių (kviečių) ir 4 gorčius avižų (miežių). Nederliaus metais nuo šios prievolės buvo atleidžiama. Grūdai skolinti nukentėjusiems nuo nederliaus, krušos, gaisro. Paskolos padėdavo valstiečiams išsimaitinti, apsėti laukus ir išvengti brangaus skolinimosi iš palūkininkų (žydu, dvarininkų, turtingų kaimynų). Nors grūdų sandėliai buvo steigiami atskirai nuo dvarų sandėlių ir prižiūrimi valstiečių išrinkto prižiūrėtojo, tačiau neretai kai kurie dvarininkai savavaliaudavo ir sukauptas grūdų atsargas sunaudodavo savo reikmėms. Šitaip 1862 m. pasielgė Panemunėlio dvarininkas V. Tūra, kuris, pardavęs sandėlio grūdus, vėliau jų nebegražino. Panemunėliečiai negalėjo išmaitinti šeimų, apsėti žemės. Nėgana to, valsčiaus valdyba nedavė valstiečiams leidimų vykti kitur pirkti grūdų. Pastarieji kreipėsi į Zarasų karinį viršininką, Kauno gubernatorių ir taikos tarpininką, kad Tūrą priverstų supilti grūdus. Tačiau viskas buvo veltui. Netekę kantrybės, valstiečiai 1866 m. gegužės 14 d. kreipėsi į Vilniaus generalgubernatorių ir prašė: „*Įsakykite, kad dvarininkas Tūra papildytų javais mūsų magaziną*“². Deja, nežinoma, ką atsakė gubernatorius. Matyt, ne iš gero gyvenimo dvaras buvo perduotas Raubai. Minimo skundo turinys rodo ne tik varganą ir beteisišką vals-

¹ Lietuvos TSR istorijos šaltiniai, Vilnius, 1965, t. 2, p. 128.

² Ten pat.

tiečių padėti, bet ir tai, kad grūdų sandėliai jiems buvo gyvybiškai svarbūs. Manoma, kad Lietuvoje tokie sandėliai veikė iki Pirmojo pasaulinio karo.

Pirmieji Lietuvoje kredito kooperatyvai, oficialiai vadinti skolinamosiomis-taupomosiomis draugijomis, pradėti steigti 1873 m. Jų pagausėjo tik po 1905–1907 metų revoliucijos. Žinių, kad caro laikais Panemunėlyje būtų veikęs kredito kooperatyvas, nėra. Tiesa, buvo įprasta, kad kurios nors vietovės kredito kooperatyvo veikimo zona apimdavo net trijų gretimų valsčių teritoriją. Tikėtina, kad Panemunėlio ūkininkus aptarnavo kurio nors kaimyninio valsčiaus skolinamoji-taupomoji draugija.

Išaiškinta, jog 1913 m. pradžioje prie Panemunėlio pašto veikė valstybinių taupomųjų kasų skyrius³. Taupomosios kasos priimdavo kelių rūšių indėlius, bet paskolų gyventojams neteikė.

1. Kredito kooperacija Nepriklausomybės metais

Šalyje kredito kooperatyvai pradėti kurti ar iki karo veikusieji atkurti 1919 m. žydų iniciatyva. Lietuvių pirmieji kooperatyvai atsirado apie 1920 m. Panemunėlyje tokia kredito įstaiga įsteigta tik 1924 m. gegužės 5 d., o pradėjo veikti tą pačių metų birželio 20 d.⁴ Miestelyje kredito kooperatyvas, pavadintas Panemunėlio smulkaus kredito banku, atsirado per patį jų steigimo Lietuvoje bumą (1923–1926(1927) m.). Tam buvo dvi pagrindinės priežastys: 1) būtinybė atkurti karo ir okupacijos metais sudegintus, apiplėštus ūkius ir 2) kredito badas, kurį sukėlė krašto nuskurdinimas, pinigų nuvertėjimas ir Lietuvos banko vykdyta griežta kreditavimo ribojimo politika, kuria buvo siekiama stabilizuoti litą.

Pagal vieną korespondenciją, kredito kooperatyvo įsteigimą inicijavo vietos inteligentai⁵. Greičiausiai tai buvo mokytojai. Kooperatyvo pavadinimas „Panemunėlio smulkaus kredito bankas“ pagrįstai leidžia teigti, jog iniciatoriai buvo kairiųjų pažiūrų, veikiausiai Valstiečių liaudininkų partijos nariai ar jų simpatikai. Mat su šia partija besivaržiusi dėl pirmenybės steigti kredito kooperatyvus Ūkininkų sąjunga (ji blokavosi su krikščionimis demokratais) juos vadino Ūkininkų sąjungos smulkaus kredito bankais; aktyvūs jų kūrėjai buvo vietos kunigai. Reikia turėti mintyje ir kitą esmingą momentą: iš pradžių daugelyje Lietuvos miestelių bei valsčių buvo įsteigti ir lygiagrečiai veikė kredito kooperatyvai, kuriems įtaką turėjo abi minėtos partijos, o Panemunėlyje taip neatsitiko. Taip pat Panemunėlyje, ne taip kaip daugelyje kitų miestelių, nebuvo žydų kredito kooperatyvo. Dėl to išvengta nesveikos konkurencijos, būdingos (iki ketvirtojo dešimtmečio) daugeliui kitų valsčių kreditų kooperatyvams. Trečiojo dešimtmečio pabaigoje valdžia privertė bankais pasivadinusius kredito kooperatyvus „persikrikštyti“ į smulkaus kredito draugijas (SKD). 1927 m. Panemunėlio kredito kooperatyvas vadinosi žemės ūkininkų SKD, o nuo 1928 m. visą laiką – Panemunėlio SKD.

Toliau susipažinsime su kredito kooperatyvų organizaciniais ir veiklos pagrindais. Kredito kooperatyvas – tai vietos gyventojų savitarpio kreditavimo organizacija, kurios tikslas „gerinti medžiaginę ir dvasinę narių padėtį, [teikiant] jiems lėšų ūkio pagerinimui ir kitiems reikalams“⁶. Norint įsteigti kooperatyvą, reikėjo surinkti ne mažiau kaip 20 asmenų, pa-

³ Список государственных сберегательных касс и их учреждений, Санкт-Петербург, 1913, с. 110.

⁴ Lietuvos centrinis valstybės archyvas (toliau – LCVA), f. 387, ap. 4, b. 637^b, l. 426.

⁵ Nuošimčių dydis ir kredito kooperatyvai, *Talka*, 1926, Nr. 7, p. 9.

⁶ *Smulkaus kredito banko įstatai*, Kaunas, be m., p. 1.

geidaujančių būti jo nariais, ir Kredito įstaigų ir kooperatyvų inspekcijoje (Inspekcija) įregistruoti įstatus. Kiekvienas narys turėjo įmokėti į kooperatyvo kasą pajų – 25 Lt. Nariais buvo priimami tik to valsčiaus teritorijoje gyvenantys pilnamečiai, teismo neapribotų teisių asmenys (ūkininkai, prekybininkai, amatininkai, laisvųjų profesijų asmenys). Be jų, į kredito kooperatyvą galėjo įstoti kitos vietos kooperatinės organizacijos. Nors narys turėjo teisę įmokėti ne vieną, bet keletą pajų, vis vien jis gaudavo vieną balsą. Taip buvo dėl kooperacijos principo: vienas narys – vienas balsas. Tokiu būdu buvo įtvirtinamas juridinis narių lygiateisiškumas. Buvo draudžiama pajų parduoti, perleisti kitiems. Narys, raštiškai paprašęs, galėjo bet kada išstoti iš kooperatyvo. Įstatų, nutarimų nesilaikantys nariai turėjo būti šalinami iš kooperatyvo.

Kita svarbi narystės sąlyga buvo atsakomybės nekilnojamuoju turtu ir/ar pajamomis už kooperatyvo nuostolius prisiėmimas. Jos dydis priklausė nuo nariui nustatytos paskolos sumos, kuri savo ruožtu – nuo jo turėto turto (pajamų). Kuo didesnė būdavo narių atsakomybė, tuo daugiau kooperatyvas galėjo pasiskolinti iš bankų, kad perskolintų savo nariams. Antra vertus, nesėkmės atveju net kooperatyvo paskolomis nesinaudoję nariai prarasdavo dalį savo turto. Dėl šios priežasties paplito praktika, kad paskolą gražinusieji, norėdami išvengti atsakomybės, skubėdavo pasitraukti iš kooperatyvo.

Nariai turėjo ne vien minėtas pareigas, bet ir teises visuotiniuose susirinkimuose balsuoti, būti renkamais kooperatyvo vadovais, o svarbiausia – gauti paskolą. Įsidėmėtina, kad kredito kooperatyvai skolindavo tik savo nariams. Taip pat nariai galėjo pretenduoti į dalį kooperatyvo pelno (dividendą). Ši galimybė buvo teorinė, nes kooperatyvas, siekdamas atpiginti paskolas, turėdavo nedaug pelno, kuris būdavo panaudojamas nuosavam kapitalui didinti.

Panemunėlio savitarpio kredito draugijos narių sparčiai daugėjo: 1926 m. sausio 1 d. jų buvo 73, 1928 metų pradžioje – jau 200, 1933 m. sausio 1 d. – 371, 1939 m. spalio 1 d. – 464⁷. Tiesa, draugijos vadovai ne visuomet ataskaitose tiksliai parodėdavo narių skaičių. Antai Inspekcijos revizorius išaiškino, jog iš ataskaitoje 1937 m. sausio 1 d. nurodytų 436 narių 21 buvo miręs, bet iš narių sąrašo neišbrauktas. 1932–1938 m. Rōkiškio apskrityje draugija narių skaičiumi užėmė 4 vietą (iš 9), daugiau narių turėjo tik Kamajū, Obėlių ir Svėdasų SKD. Šie duomenys byloja apie didelį Panemunėlio valsčiaus gyventojų poreikį skolintis ir kooperatinį aktyvumą. Visą laiką vyraujančią narių daugumą sudarė ūkininkai, pvz., 1937 m. sausio 1 d. iš 411 narių 352 buvo ūkininkai. Tuo pat metu į draugiją buvo įstoję 19 laisvųjų profesijų asmenų, 17 valstybės tarnautojų, 14 amatininkų, 6 pirkliai ir 1 pramonininkas⁸. 67% narių ūkininkų sudarė turintieji nedidelius (iki 15 ha) ūkius. Tokia jų dalis savaime suprantama, nes Lietuvoje dauguma ūkininkų buvo smulkūs. Panemunėlio SKD šiek tiek išsiskyrė gausesniu vidutinių ir stambesniųjų ūkininkų dalyvavimu. 20 ha ir didesnių ūkių savininkai sudarė 23% narių ūkininkų. Kadangi didesnę narių pusę sudarė ūkininkai, draugija priklausė kaimiškujų kredito kooperatyvų tipui; jiems buvo taikomos mokesčių lengvatos, o valstybiniai bankai gana gausiai lengvatinėmis sąlygomis juos kreditavo.

Panemunėlio SKD vykdomoji valdžia ir operacijų atlikėja buvo visuotinio

⁷ Lietuvos kooperacijos banko 1925 m. ataskaita, Kaunas, 1926, priedas – balansai; Lietuvos kooperacija 1927 m., Kaunas, 1929, p. 77; Lietuvos kooperacija 1932 m., Kaunas, 1934, p. 121; LCVA, f. 387, ap. 4, b. 777, l. 292.

⁸ LCVA, f. 387, ap. 4, b. 637^b, l. 426.

narių susirinkimo trejiems metams renkama 3 narių valdyba. Jos nariai išsirinkdavo pirmininką, o kitiems tekdavo sąskaitininko ir kasininko (įždininko) pareigos. Drausta į valdybą rinkti giminės iki antros eilės. Valdybos darbą prižiūrėdavo, kartu su ja svarbius sprendimus (dėl palūkanų dydžio, kreditavimo sąlygų ir kt.) priimdavo taryba. Jos nariai (trys) visuotinio narių susirinkimo taip pat buvo renkami trejiems metams. Jais negalėjo būti valdybos nariai, SKD tarnautojai ir giminės iki antros eilės. Be to, buvo renkama revizijos komisija, kuri tikrindavo draugijos sąmatas, dokumentus, vertybes, kasą. Jos nariais negalėjo būti renkami valdybos ir tarybos nariai. Įstatai reikalavo, kad valdyba posėdžiautų ne rečiau kaip kartą per savaitę, o taryba – per mėnesį. Šių reikalavimų dažniausiai nebuvo paisoma, posėdžiauta rečiau. Matyt, tam nebūdavo būtinybės, be to, nariai buvo užimti savo ūkiuose. Valdybos, tarybos ir revizijos komisijos nariams būdavo atlyginama tik už posėdžiuose sugaištą laiką. Duomenų apie 3-iojo dešimtmečio draugijos vadovus nerasta. 1932 m. valdybos pirmininkas buvo Pranas Jurgelionis, nariai – Jonas Neniškis (kasininkas) ir Mykolas Misevičius (dirbo reikalų vedėju už nuolatinę algą)⁹. 1933 m. vietoj P. Jurgelionio pirmininku buvo išrinktas Jonas Šemeta, o kasininko darbas patikėtas Jonui Jurgelioniui. 1936 m. pastarasis vadovavo valdybai, J. Šemetai teko tenkintis kasininko pareigomis, o M. Misevičius dėl išaiškėjusių aferų buvo atleistas, jo vieton išrinktas Antanas Kubilius¹⁰. 1937 m. į valdybą išrenkamas Turdvario savininko (turėjusio 132 ha žemės) sūnus Pranas Neniškis¹¹. Tai buvo jau naujos, pakankamai išsilavinusios kartos atstovas. Iš pradžių jis dirbo draugijos kasininku, o 1939 m. – valdybos pirmininku. Tada jam talkino Jonas Galinis (kasininkas) ir Juozas Šarkauskas (sekretorius).

1932 m. tarybos sudėtis buvo tokia: Juozas Boguslauskas (pirmininkas), Juozas Kubilius ir Juozas Šukys. 1933 m. jos sudėtis visiškai pasikeitė, į ją buvo išrinkti P. Makutėnas (pirmininkas), Juozas Baltuška ir Jonas Kurlinskas. Du pirmieji tarybos nariais teis buvo iki 1935 metų. Jie buvo pakeisti J. Kubiliumi ir trečiu, neišaiškintu asmeniu. 1939 m. taryboje dirbo anksčiau minėti J. Boguslauskas, J. Šukys ir J. Kubilius. Apie revizijos komisijos sudėtį išlikusi tik 1933 m. informacija. Tuomet jos nariais buvo Juozas Kairys (pirmininkas nuo 1930 m.), Pranas Jurgelionis ir Jonas Galinis. Dažnas valdybos, tarybos ir revizijos komisijos sudėčių keitimas susijęs su 1936–1937 m. Inspekcijos revizijos išaiškintais draugijos atsakingų asmenų sukčiavimais. Pagrindinis šios negražios istorijos „herojus“ buvo M. Misevičius, kuris nuo 1925 m. dirbo draugijos reikalų vedėju, atlikdavo ir kasos operacijas, buvo pelnęs didelį pasitikėjimą ir faktiškai į savo rankas paėmęs visų reikalų tvarkymą. Kaip pabrėžta Inspekcijos tarnautojo revizijos akte, mažaraščiai, savo ūkių reikalais užimti tarybos ir revizijos komisijos nariai nesugebėjo kontroliuoti M. Misevičiaus veiklos. Paaikškėjo, jog 1931 m. revizijos komisija neatliko nė vienos revizijos, nė karto neposėdžiavo. Visa tai sudarė M. Misevičiui geras sąlygas neteisėtai pasipelninti. Tiesa, reikia pasakyti, jog ir visoms kitoms draugijoms vadovavo mažamoksliai (baigę pradžios mokyklas) arba savamoksliai, tačiau piktnaudžiavimų užimamomis pareigomis buvo reta. Žmonės buvo sąžiningi. M. Misevičius išgudrino iš bekonų ir galvijų statytojams „Maisto“ pervestų pinigų už kiekvieną parduotą gyvulį neteisėtai pasisavinti po 2 Lt (tiek atskaitydavo AB „Maistas“ jos akcijoms pirkti)¹².

⁹ LCVA, f. 387, ap. 4, b. 288, l. 328.

¹⁰ Ten pat, b. 637^b, l. 426.

¹¹ Ten pat, b. 584, l. 2.

¹² Ten pat.

Taip pat M. Misevičius sukčiaudavo su pirklių inkasuojamais dokumentais (savo nuožiūra imdavo iš jų komisinius ir jų nepajamuodavo), neužpajamavo 1934–1935 m. draugijos pirktų trijų vagonų mineralinių trąšų, jas ūkininkams nepagrįstai pardavinėjo pigiau. Šitaip sukombinuotus pinigus jis dalijosi su kasininku J. Šemeta ir sąskaitininku Levandavičiumi, geležinkelio stoties budėtojais. M. Misevičius pasisavino 1 751 Lt, Šemeta – 454 Lt, Jurgelionis – 1 100 Lt, Kubilius – 221 Lt. Išskyrus M. Misevičių, kiti neteisėtai gautus pinigus gražino iki 1937 m. vidurio. M. Misevičius gražino dalį (473 Lt), likusią sumą buvo pažadėjęs gražinti iki 1937 metų gegužės 19 d. Inspekcijos revizorius išaiškino, jog valdybos nariams neteisėtai už posėdžius išmokėta 1 075 Lt. Neaišku, ar ši suma įeina į aukščiau nurodytasias. Įdomu, kad nusikaltusiems nebuvo iškelta baudžiamoji byla, o apsiribota atleidimu iš valdybos narių ir pasisavintų pinigų išreikalavimu. Vietoj M. Misevičiaus reikalų valdytoju buvo pasamdytas Jonas Buivydas, kuris buvo baigęs keturias gimnazijos klases ir dirbęs Vyžintų kredito kooperatyve. Apie 1938 m. pradžią jis buvo išrinktas ir į Panemunėlio žemės ūkio kooperatyvo „Šetekšna“ valdybą. Kooperatyvas, norėdamas apsisaugoti nuo galimo nuostolių neapmokėjimo, iš J. Buivydo paėmė 5 000 Lt garantiją, o P. Neniškio duotos garantijos suma siekė 20 tūkst. Lt.

Panemunėlio SKD, kaip ir dauguma kitų kaimiškųjų kredito kooperatyvų, atlikdavo keletą paprasčiausių bankinių operacijų: priimdavo indėlius, teikdavo paskolas, skolinomosi iš bankų, vadinamąsias komiso (pinigų išieškojimo ir išmokėjimo) operacijas. Nariams kredituoti buvo naudojamas nuosavas kapitalas (pajai, pagrindinis ir atsargos kapitalai ir kt.), indėliai (jie priiminėti ir iš ne narių) ir iš bankų gautos paskolos.

Pakankamą vaizdą apie draugijos veiklos raidą, pokyčius ir atskirų operacijų vaidmenį galima susidaryti iš lentelėje pateiktų duomenų.

1 lentelė
Panemunėlio SKD veiklos (1926–1939 m.) rodikliai (litais)

Eil. Nr.	Rodikliai	Data						Pokyčiai (+, -) (1926 01 01 palyginus su 1939 10 01)	
		1926 01 01	1928 01 01	1929 01 01	1933 01 01	1937 01 01	1938 01 01		1939 10 01
1.	Balanso suma	11 507	41 481	92 008	243 617	256 115	217 116	276 781	+265 274
2.	Nuosavas kapitalas	2 140	8 586	13 889	26 041	46 503	32 677	46 320	+44 180
3.	Indėliai	1 342	4 433	27 608	41 436	52 386	66 935	70 089	+68 747
4.	Skolos bankams	7 400	18 000	35 500	102 000	86 700	83 130	90 672	+83 272
5.	Paskolos nariams	9 994	29 271	74 451	164 594	178 020	174 004	197 715	+187 721
6.	Pelnas (+) Nuostolis (-)	+625	+721	+1 261	+2 095	+14	+4 993	+6 300	+5 675

Šaltiniai: Lietuvos kooperacijos banko 1925 m. apyskaitos priedas – balansai; Lietuvos kooperacija 1927 m., Kaunas, 1929, p. 76–77; Lietuvos kooperacija 1928 m., Kaunas, 1930, p. 136–137; Lietuvos kooperacija 1932 m., Kaunas, 1934, p. 120–121; Lietuvos kooperacija 1932–1938 m., Kaunas, 1939, p. 136–137; LCVA, f. 387, ap. 4, b. 637^b, l. 426.

1926–1939 m. draugijos veiklos rezultatai labai geri: balanso suma (rodanti veiklos mastą) padidėjo 24,1, nuosavas kapitalas – 21,6, priimti indėliai – 52,2, paskolos nariams – 18,8 karto. Ypač reikšminga, kad stiprėjo draugijos finansinis savarankiškumas arba, kitaip sakant, gausėjant vietiniams ištekliams (nuosaviems ir indėliams), mažėjo santykinė priklausomybė nuo bankų paskolų. Antai 1926 m. sausio 1 d. 64,3% visų draugijos išteklių sudarė iš bankų gautos paskolos, o 1939 m. spalio 1 d. jų dalis sumažėjo iki 55,7%. Reikia turėti mintyje, kad draugijos veiklos plėtrą sustabdė 1931 m. vasarą iš Vakarų iki Lietuvos atsiritusios ūkio krizės bangos ir 1937 m. sukrėtimas dėl išaiškėjusių neteisėtų SKD vadovų veiksmų.

Atskleisti krizės poveikį sunku, nes nėra išlikusių 1933–1935 m. ataskaitų. Todėl tenka remtis tik fragmentiškais pusmečių duomenimis, kurie rodo intensyvų indėlių iš draugijos išėmimą ir naujų indėlių mažėjimą. Per pirmuosius 1933–1935 metų pusmečius iš draugijos buvo išimta beveik 132 tūkst. Lt indėlių, o naujų gauta vos 19,5 tūkst. Lt¹³. Be to, dėl 2–3 kartus sumažėjusių žemės ūkio produktų kainų ūkininkai neįstengė laiku gražinti paskolų draugijai. Dėl šių priežasčių neišvengiamai mažėjo skolinimas nariams. Pavyzdžiui, 1933 m. sausio–birželio mėn. draugija paskolino 16,7 tūkst., o per tą patį laiką 1935 m. – 8,9 tūkst. Lt¹⁴.

1937 m. draugijos operacijų sumažėjimą 15% paaiškinti galima tik vadovų nesąžiningumo sukeltu nepasitikėjimu. Jau 1936 m. Lietuvos kaimo kredito kooperatyvai pradėjo atsigauti, Panemunėlio SKD veikla pagyvėjo 5% (1937 m. sausio 1 d., palyginus su 1933 m. sausio 1 d.). 1937 m. šalies ūkis rodė aiškius atsigavimo ženklus. Vadinas, išorinių priežasčių mažėti atliekamoms operacijoms nebuvo. Svarstytinas ir draugijos būstinės iš bažnytkaimio perkėlimo (daugeliui narių protestuojant) į geležinkelio stoties gyvenvietę poveikis veiklai. Vienoje korespondencijoje teigiama, jog būstinės perkėlimas buvo naudingas, padėjo plėsti veiklą^{14a}. Vis dėlto abejotina, kad aistros, susipriešinimas trumpam nebūtų sutrikdęs draugijos veiklos. Aišku, šurmuliui aprimus, veikla galėjo įgyti postūmį.

Tarp devynių Rokiškio apskrities SKD Panemunėlio kredito kooperatyvas užėmė pirmąją poziciją. 1933 m. sausio 1 d. didesnę balansą ir nuosavą kapitalą turėjo tik Kamajų SKD¹⁵. 1938 m. pradžioje Panemunėlio SKD pagal balanso dydį aplenkė ir Pāndėlio žemės ūkininkų SKD¹⁶. Tačiau pagal nariams suteiktų paskolų sumą Panemunėlio draugija užėmė 5–6 vietą, nes ji atliko įvairesnes operacijas (teikė garantijas, kontragarantijas), kurioms buvo panaudojama dalis išteklių.

Kaip anksčiau minėta, 1926–1939 m. draugija sugebėjo padidinti finansinę paramą nariams 18,8 karto, ir ji 1939 m. rudenį siekė gana didelę 197,7 tūkst. Lt sumą. Nariai skolindavosi ūkiams pagerinti, statyboms, gyvuliams, sėkloms, mineralinėms trąšoms ir žemės ūkio inventoriui pirkti. Nors draugijos turėjo teisę skolinti iki 3 metų, bet dauguma, tarp jų ir Panemunėlio SKD, skolino trumpesniam laikui (iki 3–6 mėn.). Faktiškai dėl nuolatinio paskolų gražinimo atidėliojimo jos virsdavo vidutinialaikėmis. Skolinimo politikai būdingi du bruožai: 1) skolinimas nedidelėmis sumomis, kad kuo daugiau narių galėtų pasinaudoti draugijos paskolomis; 2) piginti paskolas. Šias išvadas patvirtina duomenys. 1937 m. sausio 1 d. iš

¹³ LCVA, f. 387, ap. 4, b. 479, l. 129.

¹⁴ *Ten pat.*

^{14a} V. V. Panemunėlio kooperatinis gyvenimas, *Tal-ka*, 1938, Nr. 6, p. 171.

¹⁵ *Lietuvos kooperacija 1932 m.*, p. 120.

¹⁶ *Lietuvos kooperacija 1932–1938 m.*, p. 136.

411 narių paskolas (vidutiniškai po 462 Lt) buvo paėmę 385 nariai¹⁷, arba 94%. Žinoma, Lietuvoje būta draugijų, paskolomis aprūpinančių visus narius. Apgailėtina, kad, kaip išaiškino Inspekcijos revizorius, nors draugijos valdyba visų narių neap rūpino paskolomis, tačiau paskolino 16-ai pašaliečių per 7 tūkst. Lt^{17a}. Iš 385 skolininkų 204, t. y. didesnė pusė, buvo pasiskolinę vidutiniškai po 183,7 Lt. Palyginti su daugeliu kitų draugijų, Panemunėlio SKD išsiskyrė ganėtinu stambių skolininkų gausumu. 1937 m. pradžioje 40 narių vidutiniškai buvo skolingi po 1 500 Lt, jiems teko 34% visos paskolų sumos. 250 narių paskolas buvo gavę terminui iki 3 mėn., likusieji – iki 3–6 mėn.¹⁸

Veiklos pradžioje Panemunėlio SKD už paskolas ėmė didžiules (24%) palūkanas¹⁹. Tuomet paskolos buvo brangios visoje šalyje. Šitai kėlė valdžiai susirūpinimą, nes skolinimosi brangumas trukdė atsigauti ūkiui. Vyriausybė ėmėsi įvairių administracinių ir ekonominių priemonių palūkanoms mažinti. Draugijos nenoromis buvo priverstos paklusti. 1928 m. draugija jau skolino už 12–18%, 1932 m. – už 10%, 1937 m. – 7%²⁰. Tačiau toks didelis palengvinimas skolininkams draugijos nesužlugdė, ji ištengė, vis daugiau skolindama, dirbti pelningai. Dar daugiau – pigiausiai skolindama uždirbdavo daug didesnę pilną negu bet kada anksčiau.

Labai spartus indėlių didėjimas, jų dalies tarp kredito išteklių išaugimas byloja apie pasitikėjimo draugija stiprėjimą, o svarbiausia – apie Panemunėlio gyventojų materialinės padėties gerėjimą, kurį veikiausiai lėmė miestelio pramonės plėtra ir ūkininkavimo pažanga. 1937 m. pradžioje draugijoje indėlius laikė 73 asmenys vidutiniškai po 718 Lt²¹. Būta ir stambių indėlininkų: vienas draugijoje laikė 4 000 Lt, kitas – 6 144 Lt santaupų. Didesnė pusė indėlininkų būta smulkių, vidutiniškai turėjusių po 245 Lt indėlius. Tais laikais retoje draugijoje buvo narių, joje laikančių savo santaupas. Buvo pastebėtas reiškinys, kad į draugijas stoja tik norintys pasiskolinti ir santaupų neturintys. Sugražinę paskolas, jie iš draugijų pasitraukdavo. O Panemunėlio SKD turėjo narių (nedaug, 8), kurie joje laikė indėlius. Vadinas, būta narių, kuriems apskritai rūpėjo kooperacija, veikimas joje.

Draugija iš uždirbto pelno pasistatė (apie 1939 m.) pastatą, paremdavo Ginklų fondą. Nuo pat pradžių buvo Kooperacijos banko pajininkė, vėliau (1933 m.) jį pertvarkius į akcinį – akcininkė (turėjo akcijų už 2 000 Lt). Matyt, 1937 m. draugijos patirti sunkumai privertė akcijas parduoti. Draugijos vaidmuo neapsiribojo vien nariams teikta finansine parama paskolų pavidalu. Beje, 1937 m. pradžioje 25 Lt pajų sumokėjęs narys gavo iš draugijos pasiskolinti 18,5 karto daugiau. Svarbu, kad draugija skolino daug pigiau negu privatūs palūkininkai, nereikėjo dėl paskolos gavimo gaišti laiko ir daryti išlaidų kelionei į miestą, dokumentams įforminti (SKD skolino pagal paprastus skolos raštelius). Be to, vietos gyventojai turėjo artimą, saugią indėliams laikyti ir mokėjimams atlikti kredito įstaigą. Nariai pratinosi bendrai spręsti savo problemas, galėjo gauti teisiųjų, apskaitos žinių.

¹⁷ LCVA, f. 387, ap. 4, b. 637^b, l. 426.

^{17a} *Ten pat*, b. 584, l. 81.

¹⁸ *Ten pat*.

¹⁹ *Lietuvos kooperacija 1927 m.*, p. 77.

²⁰ *Lietuvos kooperacija 1928 m.*, p. 137; *Lietuvos kooperacija 1932–1938 m.*, p. 121; *Lietuvos kooperacija 1932–1938 m.*, p. 137.

²¹ LCVA, f. 387, ap. 4, b. 637^b, l. 426.

2. Kredito kooperacijos žlugdymas okupacijų laikais

Duomenų ir kitokios informacijos apie kredito kooperaciją pirmosios sovietinės ir nacių okupacijų metais tiek Lietuvoje, tiek Panemunėlyje nėra išlikusių. Todėl tegalima tik bendrai apibūdinti jos veiklos sąlygų bei statuto pokyčius ir okupantų politiką.

Jau pats Lietuvos okupacijos (1940 m. birželio 15 d.) faktas, indėlių išmokėjimų normavimas, vėliau jų, didesnių negu 1 000 Lt, konfiskavimas, ūkio sovietizavimas, uždraudimas bankams kredituoti SKD destabilizavo jų veiklą. Šoka, netikrumą dėl kooperacijos ateities turėjo sukelti 1940 metų pabaigoje įvykdytas miesto kredito kooperatyvų nacionalizavimas, jų nariams priklausiusių pajų konfiskavimas ir likvidavimas. Laikinais paliktos kaimo SKD buvo sovietizuotos, senuosius įstatus pareikalauta pakeisti SSRS žemės ūkio kredito draugijų (ŽŪKD) pavyzdiniais įstatais. Pagal juos persitvarkyti reikėjo paskubomis, komanduojuant SSRS žemės ūkio banko Lietuvos respublikinės kontoros (ŽŪB kontora) inspektoriams ir LKP(b) apskričių bei vykdomųjų komitetų atstovams. Iš valdybų, tarybų ir narių buvo šalinami vadinamieji buožės, jie pakeisti smulkiaisiais valstiečiais ir „darbo inteligentais“. Primesti sovietiniai įstatai panaikino kooperacijos turinį ir dvasią, nes narių teisės buvo apribotos, ŽŪKD paverstos ŽŪB kontoros žemutiniu padaliniu, jas galėjo likviduoti ne tik nariai, bet ir LSSR Liaudies komisarų taryba (LKT), ir t. t. Iš esmės pasikeitė draugijų tikslas. Įstatuose jis buvo taip suformuluotas:

„<...> Teikti pagalbą gamybos kreditu darbo valstiečių ūkiams ir jų susivienijimams, vykdant TSR Sąjungos Vyriausybės priemones žemės ūkiui ugdyti“²² (paryškinta cituojant – V. T.).

Taigi ŽŪKD paverčiamos okupanto vykdytos žemės ūkio politikos priemone, kaimiečiai supriešinami draudžiant skolinti „buožėms“. Pasunkėjo įstojimo į draugijas sąlygos, nes buvo įvestas 5 rb stojamasis mokestis, pajus susietas su turėtos žemės plotu (po 5 rb už kiekvieną ha, bet ne mažiau kaip 25 rb), užtrenktos durys tiems, kas nebuvo laikomi „darbo valstiečiais“. ŽŪKD prarado komercinį savarankiškumą, sprendimų pasirinkimo laisvę, nes paskolų ir indėlių palūkanų normas nustatydavo valdžia. Formaliai paskolos nariams atpigo iki 3,5–5% palūkanų. Tačiau tiek pat arba arti to (3–5%) reikėjo mokėti indėlininkams. Tai panašėjo į ekonominį absurda, grėsusių ŽŪKD gyvavimui.

1941 m. pirmojoje pusėje ŽŪKD pradėjo skirstyti naujakuriams pinigus, gautus per ŽŪB kontorą iš biudžeto.

Pirmosiomis SSRS–Vokietijos karo dienomis vienos draugijos (pastatai, pinigai, dokumentai) sudegė, kitos buvo išplėštos, valdybos ir tarybos iširo, vadovauti grįžo iki okupacinių laikų dirbę žmonės. Vienoje ŽŪB kontoros ataskaitoje nurodyta, jog per karą visi Panemunėlio kredito kooperatyvo dokumentai sunaikinti²³. Į vadovų postus dalis jų negalėjo sugrįžti, nes ne savo valia atsidūrė toli nuo Lietuvos. 1941 m. birželio 14 d. buvo atplėšti nuo šeimų ir išgabenti į mūsų tautiečių nai-

²² *Žemės ūkio kredito draugijos įstatai*, [Kaunas], 1941, p. 1.

²³ *LCVA*, f. R 364, ap. 1, b. 48, l. 42.

kinimu išgarsėjusius Rešotus (Krasnojarsko sr.) Pranas Jurgelionis, Jonas Kubilius, Jonas Neniškis, o jų artimieji kankinosi Altajaus krašte²⁴. Visi išvardytieji anksčiau ar vėliau ten mirė badu. „Pasisekė“ tik J. Neniškio sūnui Pranui – liko gyvas, 1946 m. parbėgo į Lietuvą, čia išsisaugojo iki suėmimo 1950 m.

Nacių okupacijos pradžioje draugijos susigražino senuosius („smetoninius“) įstatus bei pavadinimus. Tačiau ir tuomet nebuvo normalių veiklos sąlygų. Dėl karo veiksmų ir grobstymų daugelis patyrė nemažus nuostolius, dėl nerealiai žemo rublio įvertinimo markėmis (10 rb = 1 markė) nuvertėjo kapitalai, be to, okupantai užblokavo 80% draugijų turėtų lėšų. Dėl neaiškios karo baigties nebuvo ir norinčiųjų skolintis. Ano meto spaudoje A. Vilainis rašė, kad draugijos vegetuoja, kiek gyviau gražinamos paskolos²⁵. Nuvertinus rublį, realiai sumažėjo paskolų sumos, tapo naudinga jas gražinti. Be to, iš skolininkų buvo pareikalauta anksčiau laiko sugražinti visas specifines sovietmečiu gautas paskolas.

Prasidėjus sovietinei reokupacijai, valdžios pastangomis gana operatyviai buvo atkuriamos ŽŪKD. Panemunėlio ŽŪKD vėl pradėjo veikti 1944 m. spalio 21 d. Dabar ji dirbo kiekvieną dieną, iš pradžių glaudėsi geležinkelio stotyje²⁶. Pradinės veikimo sąlygos buvo sunkios: stigo rašomojo popieriaus, apskaitos knygų ir blankų, senieji kapitalai nuvertėję, mažai narių ir indėlių, neturėta už ką nusamdyti buhalterį, nebuvo seifo pinigams bei dokumentams saugoti. 1945 m. gruodžio 30 d. LSSR LKT nutarimu 5 kartus padidinus stojamąjį mokestį ir 2 kartus pajaus minimumą, norintieji tapti ŽŪKD nariais susidūrė su dideliais sunkumais. Pirmąsias draugijų valdybas ir tarybas parinko ŽŪB kontora (suderinusi su kompartija ir vykdomąja valdžia). Tik 1945 m. balandžio–birželio mėn. suorganizuojami rinkiminiai narių susirinkimai. „Demokratiški“ valdybų ir tarybų rinkimai vykdyti pagal tokį scenarijų: kandidatūros iš anksto būdavo suderinamos su valsčiaus aktyvistais, būtinai atsižvelgiama į jų politines pažiūras, susirinkimuose visada dalyvaudavo komunistai ir valdžios atstovai²⁷. Informacija apie draugijų vadovus nebuvo renkama, o sovietmečio dokumentuose esančius jų parašus sudėtinga tiksliai identifikuoti. Ne vėliau kaip nuo 1946 m. Panemunėlio ŽŪKD valdybos pirmininku dirbo anksčiau minėtas Juozas Boguslauskas (kitur vadinamas Baguslausku, Bogoslausku)²⁸. Jis valdybai vadovavo iki draugijos likvidavimo. Be jo, 1947 m. valdyboje buvo Jonas Skipitis ir Jonas Stukas, o taryboje – Jonas Staskonis (pirmininkas), Aleksas Daugėla, Albinas Vizbaras²⁹. Atrodo, jog 1947 m. pabaigoje taryba papildyta Vytautu Levandavičiumi ir Jonu Galiniu³⁰. Taigi dėl vadinamojo klasinio požiūrio ir represijomis išretintų kooperatininkų gretų draugijos vadovais buvo parinkti beveik vien nauji asmenys. Beje, pokaryje represijų aukų padaugėjo, 1946 m. vasarą buvo suimtas ir 10 metų lagerio bei 5 metams tremties pasmerktas M. Misevičius^{30a}.

Panemunėlio ŽŪKD (kaip ir kitų) atkūrimui iš respublikinio biudžeto per ŽŪB kontorą buvo skirtos palyginti nemažos paskolos pagrindiniam kapitalui ir nariams kredituoti. Pavyzdžiui, 1946 m. sausio 1 d. draugija buvo skolinga ŽŪB

²⁴ *Lietuvos gyventojų genocidas 1939–1941*, Vilnius, 1999, p. 374, 459, 660.

²⁵ Vilainis A. Mažėja ūkininkų išsiskolinimas, *Tėviškė*, 1942 01 16.

²⁶ LCVA, f. R 364, ap. 1, b. 18, l. 206.

²⁷ *Ten pat*, b. 17, l. 3–4.

²⁸ *Ten pat*, b. 18, l. 206.

²⁹ *Ten pat*, b. 62, l. 201.

³⁰ *Ten pat*, l. 210.

^{30a} *Lietuvos gyventojų genocidas 1944–1947*, Vilnius, 2002, t. 2.

kontorai 167 tūkst. rb, o tai sudarė 82% visų jos turėtų kredito išteklių³¹. Tądien draugija turėjo 144 narius, iš kurių 95, arba 66%, buvo vargingiausi, nuo mokesčių atleisti valstiečiai. Veikiausiai jie buvo įvilioti į draugijas pažadais suteikti paskolas. Ir iš tiesų 1946 m. sausio 1 d. visi nariai gavo paskolas. Bet iš ko varguoliai jas galėjo gražinti? Juolab kad, patikrinus 90 skolininkų, paaiškėjo, jog 20 jų paskolas iššvaistė³². Skolinti liumpenams buvo rizikinga ir jiems (prarasdavo paskutinę karvę), ir draugijai. Labai teisingai ir drąsiai apie paskolų gražinimo problemas 1946 m. rašė ŽŪB kontoros Šiaulių skyriaus valdytojas savo viršininkams:

„<...> Kaip paskolą išieškoti, jei jos gavėjas nieko neturi, išskyrus švarko, kelnių ir kepurės, ir yra naujakuris, <...> išpirkęs statybų medžiagą pardavė, pinigus sunaudojo, kaip jam patiko <...>“³³

Igyvendinta klasinė kredito politika nepaisė ekonominių, socialinių padarinių, okupantui svarbiausia buvo kaime rasti simpatikų, rėmėjų, juos nuteikti prieš „buožes“. Bent iš pradžių Panemunėlio ŽŪKD vadovai nebuvo išsąmoninę tos politikos esmės, tikslų, nes antraip į ją nebūtų priiminėję turtingų ūkininkų (1946 m. sausio 1 d. nariais buvo 4), juolab jiems teikę paskolų. 1946 m. pradėtas „buožių“ šalinimo iš draugijų ir jiems suteiktų paskolų priešlaikinio išieškojimo vėjus tęsėsi ir 1947–1948 m. 1948 m. sausio 1 d. Panemunėlio ŽŪKD nariu tebuvo 1 „buožė“. Taigi 3 tokie nariai buvo išvaryti iš draugijos.

Pateikti skaičiai rodo, kad į draugiją stojo vis mažiau, o ne daugiau valstiečių! Tačiau laikui bėgant, vis daugiau valstiečių stojo į draugiją: 1946 m. jos nariais tapo 97, 1947 m. – 43, 1948 m. – 4³⁴. Į draugiją stoti skatino viltis už pasiskolintus pinigus pasistatyti pastatus, nusipirkti gyvulių, inventoriaus. Kiekvienam nariui leista skolinti iki 15 tūkst. rb, iš jų statybai – iki 10 tūkst. rb (10 metų terminui). Įsidėmėtina, kad būtina paskolos gavimo sąlyga buvo nariui savais pinigais prisidėti perkant gyvulius, statant trobesius. Kitaip sakant, draugija skolindavo ne visą valsctiečiui vienam ar kitam tikslui reikalingą pinigų sumą, o jos dalį. Pastarąją buvo leista nustatyti ŽŪKD valdyboms. Deja, nežinoma, kokią dalį buvo nustačiusi Panemunėlio ŽŪKD valdyba. Įprasta praktika buvo skolinti iki 40–50% reikalingos pinigų sumos. Palyginus su nepriklausomybės laikais, reikia pasakyti, jog sovietmečiu taikytas dalinis kreditavimo principas sunkino paskolų gavimą. Tokį pat poveikį turėjo ir paskolų normos kiekvienam kreditavimo objektui (paskirčiai).

Iki 1948 m. draugija didino ilgalaikį skolinimą nariams, jų skolos didėjo taip: 1946 m. sausio 1 d. siekė 152 tūkst. rb, 1947 m. sausio 1 d. – 280 tūkst. rb, dar po metų – 330,7 tūkst. rb. 1948 m. ši ilgalaikė finansinė parama ima mažėti, nes ŽŪB kontora tam tikslui davė tik 66,5 tūkst. rb, 144,4 tūkst. rb, arba 2,2 karto mažiau negu 1947 m. Dar anksčiau (1947 m.) pradėjo mažėti trumpalaikis skolinimas. Viena šio reiškinių priežastis buvo tai, kad nuo 1946 m. ŽŪB kontora neteikė draugijai paskolų minėtam tikslui.

Iki 1948 m. absoliučią daugumą ilgalaikių paskolų draugijos nariai imdavo gyvenamųjų ir ūkinių pastatų statyboms. Antai 1945 m. iš gautos 205,9 tūkst. rb

³¹ LCVA, f. R 364, ap. 1, b. 18, l. 203.

³² Ten pat.

³³ Ten pat, b. 33, l. 119.

³⁴ Ten pat, b. 62, l. 192; b. 92, l. 10.

sumos statyboms buvo paimti 183 tūkst. rb, 1947 m. atitinkamai iš 133 tūkst. rb – 100,7 tūkst. rb. Tačiau 1948 m. santykinai daugiau skolinosi gyvuliams pirkti. Iš to galima padaryti išvadą, kad iki 1948 m. dauguma per karą ir dėl kitų priežasčių sunaikintų pastatų buvo atstatyta. Apie draugijos teiktų paskolų svarbą nariams galima spręsti iš to, kad, pvz., 1948 m. jie už 100,7 tūkst. rb galėjo pasistatyti 60 pastatų (žinoma, maždaug kita tiek pridėję savų pinigų). Kadangi 1945 m. šiam reikalui buvo pasiskolinę daugiau (183 tūkst. rb), atitinkamai daugiau turėjo suręsti pastatų.

Lyginant nominalias paskolų sumas iki karo ir po jo, gali susidaryti įspūdis, jog pokariu draugijos (faktiškai – valdžios) finansinė parama Panemunėlio žmonėms buvo daug didesnė. Tačiau atsižvelgus į lito ir rublio perkamąsias galias, išvada būtų kitokia, nes 1939 m. už 198 tūkst. Lt skolininkai galėjo nusipirkti apie 1 980 karvių, o 1947 m. už 330,7 tūkst. rb – vos 165 karves (ir dar primokėdavo savų pinigų). Negana to, 1947 m. gruodžio mėnesį vykdant pinigų reformą skolininkai valdžios buvo nuskriausti. Žmonių turimi pinigai buvo iškeisti į naujus santykiu 10:1, o skolų suma šiuo santykiu nebuvo perskaičiuota, ji liko tokia pat, kokia buvo iki reformos, todėl skolų našta labai padidėjo. Be abejonės, dėl to valstiečiai prarado norą skolintis. Šią prielaidą patvirtina duomenys: 1947 m. draugijos nariai pasiskolino 100,7 tūkst. rb, o 1948 m. (po pinigų reformos) – tik 18,3 tūkst. rb³⁵. Žinoma, skolinimasis mažėjo ir dėl pasikeitusios okupacinės valdžios politikos ŽŪKD atžvilgiu. Nuo 1948 m. matosi posūkis į kredito kooperacijos likvidavimą. Valdžia stengėsi kuo greičiau valstiečius suvaryti į kolchozus, tad žingsnis į ŽŪKD likvidavimą buvo logiškas – didinant mokesčius ir nutraukiant kreditavimą pakirsti ūkių egzistencijos pagrindus, kad kaimiečiai matytų vienintelį išsigelbėjimą – stoti į kolchozą.

Visų draugijų veiklai, ypač paskolų grąžinimui, įtaką darė partizaninis karas ir okupanto represijos. Mat žuvusiųjų, suimtųjų, ištremtųjų, pabėgusiųjų kitur paskolos „pakibdavo ore“ arba tekdavo jas nurašyti. Yra išlikęs 1947 m. gruodžio 17 d. draugijos vadovų surašytas aktas, jog nėra galimybių išieškoti Juozo Bieliausko paimtą paskolą arkliui pirkti, nes jo vienkiemį 1946 m. lapkričio 15-osios naktį sudegino „banditai“, šeimos nariai, išskyrus dukrą, žuvo³⁶.

1949 m. vasarą SSRS Ministrų Taryba priėmė nutarimą dėl ŽŪKD likvidavimo. Lietuvoje likvidavimas vyko tų metų spalio–gruodžio mėn. Panemunėlio ŽŪKD likvidavimo aktas valdybos pirmininko ir buhalterės Bronės Čerškutės pasirašytas 1949 m. spalio 30 d. Likvidavimo komisija prikišo draugijos vadovybei, kad ši nesiėmė priemonių uždelstoms skoloms (21,5 tūkst. rb) išieškoti, o pasitenkino atiduodama skolininkus teismui. Draugijos aktyvai ir pasyvai buvo perduoti ŽŪB kontoros Rokiškio skyriui. Pažymėtina, kad likvidavimo dieną buvo belikusios narių skolos (214 tūkst. rb) ir draugijos skolos ŽŪB kontorai (263,1 tūkst. rb) bei nuosavo kapitalo 38 tūkst. rb. Kaip pagal žinomos dainos žodžius – anei indėlių, anei turėtų pastatų. Pastarusius, vertintus 19 tūkst. rb, greičiausiai valdžios nurodymu paėmė kolchozas.

Po 25 metų permainingos veiklos Panemunėlio kredito kooperacijos istorija svetimųjų prievarta buvo nutraukta.

³⁵Ten pat.

³⁶Ten pat, b. 62, l. 201.

Išvados

Pirmoji kredito įstaiga – grūdų sandėlis (*magazinas*) – Panemunėlyje atsirado ne vėliau kaip XIX a. šeštajame dešimtmetyje. Iš vietinės bendruomenės supiltų grūdų atsargų jis teikė natūrinės paskolas nukentėjusiesiems nuo nederliaus, krušos, gaisro. Paskolos padėdavo apsaugoti šeimas nuo bado, apsėti laukus.

Iki 1913 m. veikė prie Panemunėlio pašto įsteigtas valstybinių taupomųjų kasų skyrius.

1924 m. gegužės 5 d. pradėjo veikti Panemunėlio smulkaus kredito bankas (vėliau pavadintas Smulkaus kredito draugija) – pirmasis miestelio kredito kooperatyvas. Jo narių (pajininkų) daugumą sudarė valsčiaus ūkininkai. Dėl didelio paskolų poreikio narių skaičius padidėjo nuo 73 (1926 m. sausio 1 d.) iki 464 (1939 m. spalio 1 d.). Draugija atlikdavo daugiausia indėlių, narių kreditavimo ir skolinimosi iš bankų operacijas, labai dinamiškai plėtojo savo veiklą, didino finansinę paramą savo nariams: 1926–1939 m. jos nuosavas kapitalas išaugo 21,6, indėliai – 52,2, paskolos – 18,8 karto.

1941 m. Panemunėlio SKD buvo sovietizuota, prarado ūkinį ir teisinį savarankiškumą, kooperatinę dvasią, buvo paversta iš respublikinio biudžeto gautų lėšų paskirstymo sovietiniams naujakuriams įstaiga.

Nacių okupacijos metu, nesant palankių ekonominių sąlygų, draugija vegetavo.

Pokariu iki 1948 m. draugija beveik vien iš biudžeto gaunamomis lėšomis didino skolinimą nariams. 1949 m. pabaigoje dėl okupacinės valdžios vykdytos visuotinės kolektyvizacijos draugija buvo likviduota.

Straipsnio rankraštis įteiktas 2004 12 13, serijos „Lietuvos valsčiai“
Mokslo darbų komisijos įvertintas 2009 03 24, skelbti parengtas
2009 12 03.

Straipsnis numatomas spausdinti „Lietuvos valsčių“ serijos monografijoje
„Panemunėlis“ (vyr. redaktorius ir sudarytojas *Venantas Mačiekus*).

Straipsnio kalbos redaktorius *Albinas Masaitis*, korektorė *Rasa Kašėtienė*,
anglų k. redaktorius, vertėjas *Aloyzas Pranas Knabikas*.

Straipsnio priedai, skelbiami atskirai (tam skirtuose leidinio skyriuose):

1. Straipsnio santraukos lietuvių ir anglų kalbomis.
2. Žinios apie autorių.

© Skelbiant ar bet koku būdu panaudojant bet kurį svetainės www.llt.lt tekstą ar jo dalį kartu su juo privaloma skelbti interneto svetainės „Lietuvos lokaliniai tyrimai. www.llt.lt“ visą nesutrumpintą pavadinimą, straipsnio autorių, straipsnio pavadinimą, „Lietuvos valsčių“ serijos ir monografijos, kuriai straipsnis parašytas, pavadinimus bei straipsnio pirmojo paskelbimo serijos monografijoje ir jo paskelbimo svetainėje www.llt.lt datas (jei šios datos sutampa, skelbiama viena – paskelbimo svetainėje www.llt.lt data).